

AZƏRBAYCANDA BANKLARIN KREDİT PORTFELİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

UOT: 336.01: 336.7

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.0135>

LALƏ ŞAHBAZOVA

Lənkəran Dövlət Universitetinin dissertantı

E-mail: shahbazova1995@gmail.com

Qeyd edək ki, bankların kredit siyasətinin onların fəaliyyətinin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri artmaqdadır. Bankın kredit siyasəti bank kreditinin hərəkəti ilə sıx bağlıdır. Bütün banklar üçün vahid kredit siyasəti yoxdur. Hər bir konkret bank fəaliyyət göstərdiyi regionun iqtisadi, siyasi, sosial vəziyyətini, daha doğrusu, müəyyən bir bankın fəaliyyətinə təsir göstərən bütün xarici və daxili risklər nəzərə alaraq öz kredit siyasətini müəyyənləşdirir. Kredit siyasətinin düzgün işlənməsi bankların kredit resurslarının səmərəli istifadəsinə yönəldilməlidir. Çünki, kredit resursları bankların əsas gəlir mənbəyidir. Kredit resursları kommersiya banklarının balanslarının passiv hissəsində ifadə olunan və kreditlərin verilməsi prosesində istifadə etdikləri ümumi resursların bir hissəsidir. Kredit resurslarının yerləşdirilməsi şərtləri kreditlərin toplanması, verilməsi qaydası və forması ilə müəyyənləşdirilir.

Məlumdur ki, bankların kreditləşməsi prosesində kredit portfeli formalaşır. Müəyyən şərtlərlə fiziki və hüquqi şəxslərə verilən kreditlər və avanslar kredit portfelinə təmsil edir. Kreditlərin verilməsi kommersiya banklarının ən çox gəlir əldə etdiyi fəaliyyətdir. Kommersiya bankları inkişafının hər mərhələsində fiziki və hüquqi şəxslərə kreditlər verərkən müəyyən risklərlə qarşılaşa biləcəyini başa düşürlər [1, s.46]. Ona görə onlar optimal kredit portfelinə formalaşdırmaq kimi önəmli bir vəzifəni yerinə yetirməyi qarşılarına məqsəd kimi qoyurlar.

Müasir dövrdə istənilən bankın optimal kredit portfelinin formalaşdırılması əsas vəzifələrindən və problemlərindən biridir. Belə bir kredit portfeli kredit resurslarının toplanması və bölüşdürülməsi, müəyyən şərtlər və məbləğlər daxilində verilmiş kreditlərin mövcud kredit resurslarına uyğun olması, onlar üzrə rentabellik səviyyəsinin maksimum və risk dərəcəsinin minimum məqbul səviyyəyə olduğu kredit portfelidir. Optimal kredit portfelinin formalaşdırılması bazar şəraitində kommersiya bankının əsas məqsədidir, çünki kredit portfeli bank üçün əsas gəlir mənbəyi və habelə aktivlərin yerləşdirilməsində əsas risk mənbəyi kimi çıxış edir. Ban-

kın kredit fəaliyyətində uğur o zaman əldə edilir ki, bank rəhbərliyi kredit portfelinə effektiv idarə edə bilsin [2, s.77]. Odur ki, banklarının kredit portfelinin təhlili və düzgün qiymətləndirilməsi əsas prioritetlərdən hesab olunur.

Bankların kredit portfelinin təhlili və düzgün qiymətləndirilməsi onların səmərəli şəkildə idarə edilməsində əsas mərhələlərdən hesab olunur. Bank təşkilatını uğurla idarə etmək üçün təkcə kredit resurslarını daim toplamaq deyil, onları məharətlə idarə etmək də vacibdir. Bununla belə, mövcud resurslardan istifadənin mövcud vəziyyətinin və səmərəliliyinin daimi monitorinqi və təhlili olmadan maliyyə idarəetməsinin hər hansı elementini idarə etmək mümkün deyil. Bankların kredit portfelinin idarə edilməsində əsas məqsəd bank üçün ən az riskli borcalanlara kreditlərin verilməsidir. Bankların kredit portfelinin idarə edilməsi prosesi işin ən önəmli hissəsidir, çünki onların bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi həmin prosesin effektivliyindən asılıdır. Habelə, bankların kredit portfelinin idarə edilməsi təkcə onun həcmindən artırılmasından deyil, strukturunun optimallaşdırılmasından və keyfiyyətinin yüksəldilməsindən ibarətdir [3, s.101].

İstifadə olunan kredit resursları bankların müştərilərinə verilmiş kreditləri əks etdirir. Bununla əlaqədar olaraq, bankın kredit resurslarından istifadənin qiymətləndirilməsi prosesində seçilmiş kredit siyasətinin reallaşdırılmasının bank üçün nə dərəcədə sərfəli olduğunu, cari kreditin reallaşdırılmasından gəlirlərin əldə edilib-edilməməsini hesablamaq və təhlil etmək lazımdır. Bu fəaliyyət sahəsinə hər hansı bir düzəliş etmək lazımdır? Cari kredit resurslarından istifadədən artan faydaların gizli mənbələri hansılardır? və s. kimi suallara cavab tapmaq olar. Bankın kredit portfeli ilə bağlı bir sıra ixtisaslaşdırılmış göstəricilərin hesablanması və təhlili də verilən suallara cavab verməyə kömək edir. Aktiv əməliyyatların təhlilinin bu aspekti bir çox idarəetmə problemlərinin həllini nəzərdə tutur ki, bunlardan bir qrupunu fərqləndirmişik:

- kredit portfelinin formalaşmasına və onun dina-

mikasına önəmli dərəcədə təsir edən əsas amillərin müəyyənəndirilməsi;

- kredit portfelinin strukturunun qiymətləndirilməsi (risk səviyyəsi, borcalanların kateqoriyası, verilmiş kreditlərin təminat dərəcəsi və s. üzrə);

- kredit portfelinin risk səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi;

- bankın kredit qoyuluşlarının diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi;

- kredit portfelinin rentabelliyyəsinin müəyyənəndirilməsi [4, s. 34].

Bankın kredit portfelinin müxtəlif keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərinə uyğun təhlilinin aparılması önəmlidir. Belə bir təhlilini rolu müştəriləri daha da cəlb etmək üçün onun səmərəli idarə edilməsindən ibarətdir. Kəmiyyət təhlili kredit portfelinin struktur və tərkibinin öyrənilməsinə nəzərdə tutur. Belə təhlil borcalanların müxtəlif qrupları üçün kredit qoyuluşlarının üstünlük verilən sahələrini, kreditlərin ödənilməsi tendensiyalarını və onların gəlirliliyini müəyyənəndirməyə kömək edir. Kəmiyyət təhlili müxtəlif iqtisadi göstəricilərə görə zamanla bankın kredit portfelinin struktur və tərkibini öyrənməyi nəzərdə tutur və kredit qoyuluşlarının üstünlük verilən sahələrini, kreditlərin inkişafı və ödənilməsi tendensiyalarını və onların gəlirliliyini müəyyənəndirməyə imkan verir. Bankın kredit portfelinin kəmiyyət təhlili daha çox maliyyə əmsallarına və göstəricilərin dəyərlərindəki dəyişikliklərin təhlilinə əsaslanır.

Hər bir qrup üzrə göstəricilər toplusuna iqtisadi ədəbiyyatlarda rast gəlinir. Bununla belə, bizim nöqtə-nəzərimizdən bu göstəricilərin siyahısı kifayət qədər dardır və bankın kredit portfelinin səmərəliliyini və ondan istifadənin rasionallığı vəziyyətini sistemli şəkildə qiymətləndirməyə imkan vermir. İlk növbədə, bankın kredit portfelini təhlil edərkən, bankın aktivlərində kredit qoyuluşlarının ümumi payını hesablamaq məqsədəuyğundur. Bu göstərici aşağıda təqdim olunan düstur əsasında hesablanır.

$$K_a = \frac{K_q}{A_b} \times 100\%$$

Burada K_a - bankın aktivlərində kredit qoyuluşlarının xüsusi çəkisi;

K_q - bankın kredit qoyuluşları (xalis kreditlər və kredit təşkilatlarındakı vəsaitlər);

A_b - bankın aktivlərinin ümumi dəyəridir.

Bu göstərici 1 manat bank aktivinə nə qədər kredit borcunun düşdüyünü əks etdirir. K_a - göstəricisi

nə qədər yüksək olarsa, bankın kredit aktivliyi bir o qədər yüksək olar. Lazım gələrsə, bankın aktivlərində kredit qoyuluşlarının orta illik xüsusi çəkisini hesablamaq olar, bu məqsədlə aktivlərin və kredit qoyuluşlarının orta illik dəyərlərindən istifadə olunur. Bu göstərici təhlil edilən dövr ərzində bankın kredit qoyuluşlarında və aktivlərində baş vermiş dəyişiklikləri daha dəqiq müəyyənəndirməyə imkan verir və aşağıda göstərilən düstura uyğun hesablanır.

$$KA_o = \frac{KQ_o}{A_o} \times 100\%$$

KQ_o - bankın kredit qoyuluşlarının orta illik dəyəri;

A_b - bankın aktivlərinin orta illik dəyəridir.

Kredit qoyuluşlarının bankın aktivlərində ümumi payı və ya kredit qoyuluşlarının bankın aktivlərində orta illik xüsusi çəkisi hesablandıqdan sonra müəyyən dövr ərzində bankın kredit qoyuluşlarının dinamikasını təhlil etmək məqsədəuyğundur. Bunun üçün aşağıdakı düstura diqqət yetirək.

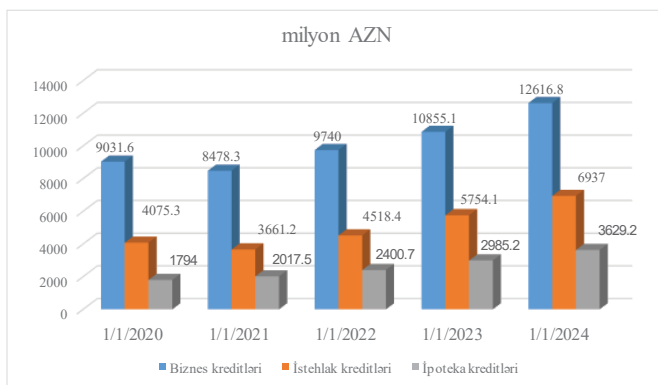
$$K_q = \frac{K_{q.i.s}}{K_{q.i.ə}} \times 100\%$$

Göstərici 100%-dən çox olarsa, bu, kredit portfelinin artımını göstərir və müsbət qiymətləndirilir. Lakin bankın kredit fəaliyyətinin səviyyəsi 80%-dən yuxarıdırsa və verilən kreditlərin artım tempi 100%-dən yuxarıdırsa, bu o deməkdir ki, kredit portfeli yüksək bank riskləri yaradır ki, bu da kreditlərin mümkün qaytarılmaması və onlar üzrə faizlərin ödənilməməsi ilə bağlıdır.

Verilmiş kreditlərin artım tempi 100%-dən az olduqda, onda bu, bankın əsas fəaliyyətində mənfi fakt sayıla bilər, çünki belə bir dəyər kredit portfelinin, bankın kredit bazarındakı payının və bankın rəqabət qabiliyyətinin azalmasından xəbər verir. Kredit portfelinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, keyfiyyət təhlili də tələb olunur ki, onun məqsədi kredit portfelinin risk dərəcəsini müəyyənəndirməkdir. Kredit portfelinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinə əsasən kreditləşmə prinsiplərinə uyğunluğu və kredit əməliyyatlarının risk dərəcəsini qiymətləndirmək mümkündür. O, bankda risk dərəcəsini qiymətləndirir və menecerlərə kredit əməliyyatlarını effektiv idarə etməyə imkan verir. Keyfiyyət təhlili zamanı aşağıdakılar baş verir: verilmiş kreditlərin həcmünün müəyyənəndirilməsi; verilmiş kreditlərin ümumi həcmi arasında təminatlı və ya problemlə kreditlərin müəyyənəndirilməsi; vaxtı keçmiş kreditlərin məbləğini əks etdirən xüsusi qrafikin qurul-

ması və s. [5, s.60]. Bankın kredit portfelinin təhlili üçün keyfiyyət kateqoriyaları üzrə bankın kredit borcunun təhlili xüsusi önəm daşıyır. Bu struktur təhlili kontekstində kreditlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: I qrup - standart kreditlər – 40%; II qrup - qeyri-standard kreditlər – 30-60%; III qrup - şübhəli kreditlər – 20%; IV qrup - problemlı kreditlər - 5%-dən çox olmayan; V qrup - ümitsiz kreditlər - 1%-dən çox olmayan.

Azərbaycanda bankların kredit portfelinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək üçün, ilk öncə, onun strukturunu təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün şəkil 1-ə diqqət yetirək.

Şəkil 1. Azərbaycanda bankların kredit portfelinin strukturu (Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik məlumat bazası əsasında tərtib edilib).

Şəkil 1-dən görürük ki, bankların kredit portfelinin həcmnin davamlı artımı baş verib. Kredit portfelinin əsas hissəsini biznes kreditləri təşkil edir. Belə ki, 2023-cü ildə onların həcmi ümumi kredit portfelinin 54,4%-ni təşkil etmişdir. İstehlak və ipoteka kreditləri isə müvafiq olaraq 29,9 və 15,7% təşkil etmişdir.

Kredit riski borcalanın öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtina etməsi və ya defolt halında yaranır. Defolt borclunun texniki və ya müvəqqəti olmayan səbəblərə görə kreditor qarşısında müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bank təcrübəsində hətta defolt riski də fərqləndirilir. Defolt, yəni ödəməmə riski borc alanın kreditin əsas məbləği, faizlər və kredit müqaviləsinin digər şərtləri ilə bağlı öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Kredit verilməzdən əvvəl nəzərə alınan kredit riskindən fərqli olaraq, borcun ödənilməməsi riski kredit artıq verildikdən sonra qiymətləndirilir. Beləliklə, borc alanın krediti qaytara bilməməsi riski yaranır [6,

s.31]. Bu kimi problemləri nəzərə alaraq, bankların sahibkarlıq subyektləri üzrə kredit portfelinin təminatlılıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi də böyük maraq doğurur.

Məlumdur ki, kommersiya bankının fəaliyyətinin ən mühüm meyarlarından biri bankın maliyyə sabitliyinə və etibarlılığına bilavasitə təsir edən kredit portfelinin keyfiyyətidir. Kredit portfelinin keyfiyyəti bank və onun borcalanları və digər maliyyə-kredit təşkilatları arasında idarəetmə və təşkilatlanma keyfiyyəti ilə xarakterizə olunur, həmçinin bütövlükdə kredit sistemini xarakterizə edir. Kredit fəaliyyətinin daha dərin və hərtərəfli təhlilinə imkan verən bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin vahid metodologiyasının olmaması kredit risklərinin idarə edilməsinin əsas problemlərindən biridir. Kredit portfelinin keyfiyyət göstəricisi kreditləşmə prosesinin təşkili səviyyəsinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir.

Kredit portfelinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsinin aparılması nəzərdə tutur: qiymətləndirmə meyarlarının müəyyənləşdirilməsi; kredit portfelinin elementlərinin və seqmentlərinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi yolunun tapılması; maliyyə əmsalları sistemi əsasında bütövlükdə kredit portfelinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi [7, s.12]. Risklərin minimuma endirilməsi və mənfəətin artırılması baxımından optimal kredit portfelinin formalaşmasını və cəlb olunmuş vəsaitlərin maksimum gəlirliyi təmin etmək üçün kommersiya bankları kredit üçün müraciət edən şəxsin kreditqaytarma qabiliyyətliliyi üzrə ilkin qiymətləndirilməsini də aparır. Məsələn, borcalanın krediti ödəmək ehtimalını qiymətləndirmək yolu ilə əsas borcun və faizin ödənilməməsi riskini önəmli dərəcədə azaltmaq olar. Bu, hazırda kredit vəsait cəlb etmək üçün məşhur vasitədir.

Beləliklə, bankların kredit portfelinin təhlilinin və düzgün qiymətləndirilməsinin bu və ya digər üstünlüklərini nəzərə alaraq, onun yaxşılaşdırılması istiqamətlərini təklif edə bilərik:

- təcrübə bacarıqları elmi işlərlə birləşdirərək bankın kredit fəaliyyətinin inkişafına balanslaşdırılmış yanaşmanın tətbiqi vacibdir;

- bankın kredit portfelinin səmərəliliyinin artırılması baxımından, planlaşdırma, keyfiyyət və rentabelliğin təhlili, qiymətləndirilməsi və nəzarəti üsullarını və alətlərini birləşdirən kompleks mexanizmin hazırlanması tələb olunur;

- kreditlərin bir neçə iri borcalan arasında cəmləşməsinin qarşısının alınması siyasətinin həyata keçirilməsi və yarana biləcək risklərin bölüşdürülməsi zərurəti vardır;

- bankın kredit potensialının artırılması, kreditləşmənin inkişafı üçün ən sabit və dayanıqlı vəsait mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə resurs bazasının monitorinqi aparılmalıdır;

- iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq kredit məhsullarının səmərəli çeşidinin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır;

- kredit portfelinin strukturuna və onun keyfiyyət tərkibinə daimi nəzarətin gücləndirilməsinə zərurət yaranır;

- kreditlərin verilməsinin hər bir mərhələsində nəzarətin gücləndirilməsi və bankdaxili prosedurlara ciddi riayət olunması mütləq şərtlərdəndir;

- kredit dəstəyi mərhələsində verilən kreditlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlər kompleksi reallaşdırılmalıdır;

- kreditlərin restrukturizasiyasının təmin edilməsi baxımından, borcluya daha yumşaq şərtlərlə kredit verməklə, onun ödəmə qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür;

- yaradılmış kredit ehtiyatından istifadə etməklə, balansda olan borcun silinməsi imkanları yaranır və s.

Beləliklə, bankların kredit portfelinin təhlilinin və düzgün qiymətləndirilməsinin bu və ya digər üstünlüklərini nəzərə alaraq onun yaxşılaşdırılması üzrə təklif olunan tövsiyələr toplusu onların kredit fəaliyyətinin aşağı risk və məqbul gəlirlilik nisbətinin saxlanmasına, habelə kredit portfelinin bu məqsədlə vaxtında monitorinqinə və vaxtı keçmiş borcların erkən aşkarlanmasına əsaslanır.

Açar sözlər: banklar, kredit portfeli, kredit portfelinin təhlili, kredit portfelinin qiymətləndirilməsi, kredit riskləri, kredit ehtiyatları.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Багаева, Н.Ю. Оценка качества кредитного портфеля коммерческого банка / Н. Ю. Багаева // Актуальные вопросы современной экономики. – 2023. № 12, – с. 46-54.

2. Гришина, А.А. Качественные и количественные характеристики кредитного портфеля, их оценка и анализ / А.А. Гришина // Вестник молодых ученых Самарского государственного экономического университета. – 2014. № 2(30),

– с. 77-82.

3. Матитова, З.Н. Оценка кредитного портфеля коммерческого банка / З.Н. Матитова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2017. – Т. 7, № 10, – с. 101-104.

4. Рабаданова, Д.А., Османова, С.М. Управление банковскими ресурсами // Экономика и управление: проблемы и решения. – 2018. – Т.7. № 8, – с. 33 – 37.

5. Фазлыева, Ю.С. Оценка качества кредитного портфеля коммерческого банка / Ю.С. Фазлыева, М.Е. Горчакова // Global and Regional Research. – 2023. – Т. 5, № 3, – с. 56-62.

6. Allahverdiyeva, A.X. Banklarda problemlı kreditlər portfelinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi. Audit – 2017. № 4, Cild 18, – s.31-40.

7. Гоманова, Т.К. Оценка качества кредитного портфеля коммерческого банка / Т.К. Гоманова, К.А. Назина // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. № 3, – с. 10-14.

Лала Шахбазова,

Диссертант Лянкоранского

Государственного Университета,

E-mail: shahbazova1995@gmail.com

Анализ и оценка современного состояние кредитного портфеля банков Азербайджана РЕЗЮМЕ

В статье анализируется и оценивается кредитный портфель банков, действующих в Азербайджане в современное время. Раскрыта и обобщена сущности и функции кредитного портфеля. Приведены показатели формирования и улучшения структуры кредитного портфеля. Отмечена важность изучения рисков, связанных с кредитным портфелем, и принятия необходимых мер. Рассмотрены вопросы стабильности кредитного портфеля и расширения его источников, создания кредитных резервов. Даны предложения по оптимальному анализу и оценке кредитного портфеля банков Азербайджана с учетом трансформации, происходящих в деятельности банков.

Ключевые слова: банки, кредитный портфель, анализ кредитного портфеля, оценка кредитного портфеля, кредитные риски, кредитные резервы.

Lala Shahbazova,
Doctoral student of Lankaran State University,
Azerbaijan Republic,
E-mail: shahbazova1995@gmail.com

**Analysis and assessment of the current state of
the loan portfolio of Azerbaijani banks**

SUMMARY

The article analyzes and evaluates the loan portfolio of banks operating in Azerbaijan in modern times. The nature and functions of the loan portfolio are explained and summarized. Indicators of formation and improvement of the structure of the loan portfolio are given. The importance of studying the risks associated with the loan portfolio and taking the necessary measures was noted. The issues of stability of the loan portfolio and expansion of its sources, creation of credit reserves are considered. Taking into account the transformations taking place in the activities of banks, proposals were made for the optimal analysis and assessment of the loan portfolio of Azerbaijani banks.

Keywords: *banks, loan portfolio, loan portfolio analysis, loan portfolio assessment, credit risks, credit reserves.*